

riali nauçnoy konferentsii, posvyaşçennoy 70-letiyu so dnya rojdeniya akademika N. P. Petrova. – Çeboksarı, 1999.

18. Çıvaş Sovyet Literatırı. – Şupaşkar, 1972.

19. Petrov N. P. Çuvaşskaya terminologiya. – Çeboksarı, 1979.

20. Studentsov O. R. İ. Ya. Yakovlev kuşarnı tın literaturinçi şini sımahsem // İ. Ya. Yakovlev i duhovniy mir sovremennogo mnogonatsional'no-go obşçestva. Tezisi dokladov Mejdunarodnoy nauçnoy konferentsii. 24 aprel' 1998 g. – Çeboksarı, 1998.

21. Studentsov O. R. 1873-1917 şulsençe kuşarnı tın literaturinçi şini sımahsem // Çıvaş çilhe pılıv. – Şupaşkar, 1999.

22. Studentsov O. R. Aslı vırentekenimır kuşarnı tata redaktsilenı tın literaturinçi şini sımahsem // Tıvan Atıl. № 2. –1998. – S. 39-41.

Кысальтмалар ве İşaretler

bk. bakınız

Çuv. Çuvaş Türkçesi

Rus. Rusça

vb. ve benzerleri

// Seslerin gösterilmesinde kullanılır

[ ] Biçim birimlerin gösterilmesinde kullanılır.

- Fiillere gelen eklerin önünde kullanılır.

+ Adlara gelen eklerin önünde kullanılır.

> Bir dilden başka bir dile geçişi gösterir.

КЫРГЫЗО-МОНГОЛЬСКИЕ ЛЕКСИЧЕСКИЕ ПАРАЛЛЕЛИ В ЭПОСЕ «МАНАС» ПО ОТНОШЕНИЮ К ИХ ОБЩНОСТИ И ЗАИМСТВОВАННОСТИ

Г. Жумакунова

УДК 811.512.154

В языке эпоса Манас, который развивался устно и имеет 1000-летнее прошлое, имеются сотни тюрко-монгольских параллелей, не встречающихся в современном кыргызском языке. Эти слова принадлежат к таким тематическим группам лексики, как наименования одежды и снаряжений, ювелирные изделия и ткани, административные и военные термины. В докладе эти слова будут освещены в свете данных истории тюркских и монгольских народов, а также древних и современных письменных источников.

Ключевые слова: тюрко-монгольские лексические параллели, кыргызский язык, сибирские тюркские языки, эпос “Манас”.

Etnik kökenleri, siyasi ve sosyal yaşantılarındaki farklılıklara rağmen Merkezi Asya'nın geniş topraklarında at koşuran göçebe halkların kültürlerinde sürekli etkileşimler yaşandığı malum. Göçebe hayat tarzlarının getirdiği aktif yaşantıları, göçleri, savaşları ile Merkezi Asya tarihinin en önemli aktörlerinden olan Türk ve Moğol halklarının bilinmeyen tarihlerde başlayan ilişkileri günümüze kadar sürüp gelmektedir. Onların hayatlarının tüm alanlarını kapsayan

maddi ve manevi kültürlerindeki alakalar dillerinde de önemli iz bırakmıştır.

Türk ve Moğol dilleri, bir taraftan meşhur Altay teorisinin çekirdeğini oluşturmaları, diğer yandan da dillerinin bugünkü durumu ile ilgili birçok konunun cevabının aranması gayesiyle birçok yabancı ve yerli araştırmaların ilgi odağı olmuştur. Bu araştırmaların çoğu Moğol kökenli halklar ile son zamanlara kadar iç içe yaşayan ve dolayısıyla daha çok etkileşim alanına sahip Sibiryalı Türk dilleri

üzerinde yoğunlaşmıştır [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10] Son dönemlerini bu topluluk kitlesinden ayrı geçiren ve şimdiki bulunduğu coğrafyaya ve dil çevresine göre söz varlığında büyük değişimler gerçekleştiren Kırgızlar ise bu araştırmalarda başvurulan bazı yüzeysel örnekler ve yerli araştırmacıların bazı tematik gruplar üzerinde yaptıkları incelemeler dışında kapsamlı bir araştırmaya tabii tutulmuş değildir [11; 12; 13; 14].

Bugün de Türk-Moğol paralellerindeki ödünçlemelerin tabiatını belirleme veya onları bir genetik ortaklığa dayandırma meselesinin halen de bir çözüme kavuştuğu söylenemez. Türk-Moğol leksik paralellerinin etimolojik çözüme kavuşturulmasını zorlaştıran problemlerin başında bu ailelere mensup dillerin her birindeki bu tür etkileşim oranlarının tam olarak ortaya çıkarılmamış olması ve bugüne kadar kullanılan metotların da tutarsızlığı gelir.

Türk-Moğol dillerinin sadece söz varlığı düzeyinde kalmayan ve fonetik, morfolojik paralellerle de temsil edilen yapısal benzerlikleri de bu çözümü zorlaştıran hususlardandır. O nedenle her iki ailenin ses ve şekil düzeyinde gerçekleşen değişimlerin tarihini, yayılma oranını tespit etmeden genel ve bölgesel (areal) etkileşimlerden söz etmek güçtür. Meseleye yalnızca bugünün canlı dil örneklerinden bakmak da yeterli değildir. Doğru çözüm için arkeoloji, tarih, folklor, antropoloji ve coğrafi gibi konuyla alakalı bütün bilim dallarının verilerinin bir araya getirilmesine ihtiyaç vardır.

Tarihleri yazılı eserleri ile belgelenmiş halklara nazaran kültür servetlerini günümüze sözlü olarak taşıyan halklarda sözlü edebiyat eserlerinin dili tarihi irdeleme açısından pahası biçilmez kaynak konumundadır. Kırgızların Manas Destanı, bin yılı aşan geçmişi ile Kırgız halkının dili, sözlü edebiyatının bütün türleri, müziği, tiyatrosu, tabiat, gök ve tıp bilgileri, inanç sistemi v.s. gibi göçebe hayatın elde ettiği bütün tecrübeleri bir edebi eser olarak günümüze ulaştıran muazzam bir kaynaktır.

Manas Destanı, dünyanın bu en hacimli destanı unvanını taşıması ve halen de canlı icra edilmesiyle dünya destan sanatında özel bir yere sahiptir. Yarım milyon şiir satırından oluşan destanın dili, sözlü olarak yaşatılması ve aktarılan her yeni nesille beraber yenilenmesiyle şimdiki Kırgız dilinden fazla fark etmiyor. Fakat destanın geleneksel olaylar zincirine bağlı olarak sıkıca örülmüş şiir satırlarında hapsedilmiş eski Türkçe ve yabancı kelimelerin nice örnekleri halkın dilinden düşse bile destanın dilinde yaşamaya devam etmiştir. O nedenle Manas Destanı Kırgızların geçmişi ile

ilgili tarihin herhangi alanında olduğu gibi dilinin tarihi için de başvurulacak kaynakların başında gelmektedir.

Biz de Türk-Moğol leksik paralellerinin ortaklık ve ödünçleme konusuna bir nevi katkı sağlamak adına Manas Destanı'ndaki "Giyecekler", "Askerî donanım", "Aksesuarlar", "Evcil hayvan isimleri", "Akraba terimleri" gibi kullanım oranı büyük ve ödünçlemeye elverişli tematik gruplar üzerinde leksik-semantik bir inceleme yaptık. Yaptığımız incelemede elde ettiğimiz bulgular bir çok konuya açıklık getirecek mahiyettedir.

1. İnceleme sonucunda Kırgızcanın Moğolca ile ortak kelime sayısı sanıldığından çok fazla düzeyde olduğu ortaya çıkmıştır. Çağdaş Kırgızcanın temel söz varlığı fonunda yer tutmuş ve Türkçe olduğundan şüphe duyulmayan büyük bir kelime katmanının aslında Türk-Moğol paralelleri grubuna ait olduğu belirlenmiştir. Bu katman, hem içerdiği tematik gruplar, hem ortak kelimelerin sayısı ve morfolojik yapısı açısından Kırgızların bir zamanlar aynı devlet mensupları oldukları Sibiry Türk halklarının verilerinden hiç de azımsanmayacak oranda olduğu tespit edilmiştir.

2. Manas Destanı'ndaki Moğolca ile ortak kelimeler katmanında yer alan tematik grup mensupları sabit ve değişken özelliklerine göre farklı yaklaşımlar gerektirdiği kanaatine varılmıştır. Örneğin, "Gıda", "Evcil hayvanlar" gruplarına dâhil kelimeler Türk ve Moğol dillerinin geneline yaygın olmaları ve eski yazı dillerinde de geçmeleri nedeni ile Türk-Moğol genetik ortaklık katmanına tabii tutulabilir. Burada onların iki dil ailesinde de etimolojik çözümlemeye elverişliliği de göz önünde bulundurulmalı.

3. "Giyecekler", "askerî donanım", "aksesuarlar", "kumaşlar" grubundaki kelimelerde Moğolcanın veya Moğolca vasıtasıyla diğer doğu dillerinden geçen kelimelerin ağırlıklı olduğu göze çarpıyor. Bu kelimeler daha çok destan diline özgü olup çağdaş Kırgızcada unutulmuş veya başka kelimeler ile değiştirilmiştir.

4. Adı geçen tematik gruplardaki isimler ve o isimlerle alakalı diğer kelime türleri üzerinde yapılan araştırmalarda Türk-Moğol ortaklığının sıfat, zarf, yansıma kelimeler, ünlemler, fiiller ve onların yapım ekleri gibi bütün kelime türlerini de içine aldığı ortaya çıkmıştır. Bu husus, Kırgızca ve Moğolcadaki paralellere basit bir kelime alış-verişi olarak değil, dilin temelini derinden etkileyen ortaklığın meyvesi olarak bakılması gerektiğini gösteriyor.

Şimdi de Manas Destanı'nda geçen bazı tematik gruplar üzerinde yapılan incelemenin verilerine bakalım.

Hayvanlarla İlgili Söz Varlığı

Kırgızlar ve Moğollar göçebe hayat sürdürdükleri için yaşantılarının kaynağı olan yabanî ve evcil hayvanlar hakkında çok iyi bilgi sahibi oldukları gibi bu bilgilerini detaylı bir şekilde adlandırmışlar da. Biz burada Türk-Moğol leksik paralelleri olarak birçok araştırmada yer alan yaygın paralellerden değil, Manas Destanı verileri ve günümüz Kırgızcası ile ilişkilendirdiğimiz sınırlı etkileşimlerden söz edeceğiz.

Hayvanların yaşına, cinsine, kalitesine göre çok ayrıntılı adlandırmalarda da Kırgızca ile Moğolca örtüşüyor. Hayvan isimlerinde, onlarla ilgili fiillerde, ünlemlerde de başka Türk dillerinde yaygın olmayan ortaklık açıkça görülmektedir:

Moğ. *möndöl* “köstebek yavrusu”; Kırg. *möndölöy* “aynı”

Moğ. *bältræg* “kurt yavrusu”, Kırg. *böltürük* “aynı”

Moğ. *bulga(n)*, Kırg. MD *bulgun* “samur”

Moğ. *guna(n)*, Kırg. *kunan* “üç yaşındaki hayvan”

Moğ. *dönc*, Kırg. *dönön* “dört yaşındaki hayvan”.

Moğ. *mægс*, Kırg. *megecin* “dişi domuz”;

Moğ. *guncin* “üç yaşındaki dişi inek”; Kırg. *kunaacin* “ilk defa döl veren inek”;

Moğ. *göhöldüüläh*, Kırg. *köküldürük* “gemin atın kakhülünü toplamaya yarayan parçası”; Moğ. *sahalduulah*, Kırg. *sakaldırık* “gemin atın boynundan geçirilen kısmı”.

Moğ. *ganzaga*, Kırg. *kanjıga* “eyerin arkasındaki yedek bağlar”

Moğ. *ireg* “iğdiş edilmiş koç”; Kırg. *irik* “aynı”;

Moğ. *ingän* “dişi deve”; Kırg. *ingen* “aynı”;

Moğ. *leg*, Kırg. *lök* “tek hörgüçlü deve”;

Moğ. *im* “imge” *im tamga* “nişan, damga”; Kırg. *en* “aynı”, *en tamga* “aynı”;

Moğ. *züs* “tüy rengi”, “don” (hayvanlarda); Kırg. *tüs* 1. “renk”; 2. “don”;

Moğ. *coroo* “rahvan atı”; Kırg. *corgo* “aynı”;

Hayvanlarla ilgili fiiller:

Moğ. *corooloh-* “sarsmadan yürümek” (at); Kırg. *corgolo-* “aynı”;

Moğ. *mærex* 1. “yanakları kıpırdatmak”; 2. “sessiz gülmek”; Kırg. *mekiren-* 1. “yavaşça belemek (koyun kuzusunu emzirirken)”; 2. “sinsice gülmek”.

Moğ. *mööröh-*, Kırg. *möörö-* “böğürmek” (inek);

Moğ. *maylah-*, Kırg. *maara-* “melemek” vs.

Manas Destanında geçen hayvan isimlerindeki benzerliklerin bazıları hem Kırgızcaya hem de Moğolcaya kültürel etkileşim sonucu olarak başka dillerden girmiş alıntılardan kaynaklanmaktadır: Moğ. *meçin* “maymun” *meçin cil* “maymun yılı” (12 hayvanlık takvime göre); Kırg. *meçin* “aynı anlamda”; *meçin cılı* “aynı anlamda”; Moğ. *luu(n)* “ejderha”; Kırg. *uluu* “ejderha”; bu isimler iki dilde de 12 hayvanlık takvimde geçen Çince alıntıdır. Çağdaş Kırgızca *mechin* ve *uluu* yerine Ar. *maymıl* ve Fars. *acidaar* kelimelerini kullanmaktadır. Ayrıca Moğolların bu takvim için kullandıkları *mogoy* “yılan” (*mogoy cil* “yılan yılı”) da Kırgızcaya *mokoy* “canavar, korkunç yaratık” olarak geçmiştir.

Akrabalık Terimleri

Akrabalık terimlerinde, özellikle de anne-baba tarafından olan akrabaların farklı adlandırılmalarında şaşırtıcı benzerlikler tespit edildi. Veriler, Kırgız akraba terimlerinin sistemleştirilmesinde esas alınan kıstaslar ve akraba ilişkileri kurallarının Moğollar için de geçerli olduğunu gösteriyor. Bu derece benzerlikler en yakın Türk toplulukları arasında bile görülemez.

Moğ. *avga*, Kırg. *aba* “amca” (baba tarafından)

Moğ. *nagats*, Kırg. *tagay* “anne tarafından akrabalar”

Moğ. *nagats ax* - Kırg. *taga*, *tay ake* “dayı”;

Moğ. *nagats bərgən* “dayının karısı”, Kırg. *tay cenge*

Moğ. *nagats hürgen* “teyzenin kocası”, Kırg. *tay cezde*;

Moğ. *nagats əgç* “teyze”, Kırg. *tay ece*;

Moğ. *nagats eh* “anneanne” Kırg. *tay ene*;

Moğ. *zəñcher* “kızından olan torunun çocuğu”;

Kırg. *ceençer* “aynı”.

Moğ. *zəð* “kızından olan torun”; Kırg. *ceen* “aynı”;

Moğ. *zuuch* “çöpçatan”; Kırg. *cuuçı* “aynı”.

Moğ. *acin* “elti”, Kırg. *abısın-acın* “elti”

Moğ. *ıher* “ikizler”, Kırg. *egiz* “aynı”

Moğ. *baz* “bacanak”, Kırg. *baca* “aynı”

Moğ. *bül* “aile, aile fertleri”, Kırg. *bülö* “aynı”

Moğ. *bül* “kız kardeş çocukları”, Kırg. *bölö* “aynı”

Moğ. *avsan* “büyük elti”, Kırg. *abısın* “elti”

Moğ. *törhöm* “evli kadının akrabası”(kendine göre), Kırg. *törkün* “aynı”.

Aksesuarlar, Mücevherler

Aksesuarları insanlar estetik ihtiyacını gidermek, toplumda kendini daha hoş sunabilmek amacıyla kullanırlar. Manas Destanı'nda çok zengin bir aksesuar ve süs eşyası türüne rastlıyoruz. Takılar, kıymetli taşlar, kumaş adları olarak sayabileceğimiz bu grup, Çağdaş Kırgızcada korunmayan birçok tarihî kelimeyi barındırıyor. Bu grubu incelemeye almamızın sebebi, çoğunun Moğolca ile paralellik taşıması ve arkaik kelime katmanında yer almasıdır.

Kırg. *casalga* “süs” (genel isim) < *casa-* “yapmak”, Moğ. *zasal* “kıyafet, süs” < *zasah* “düzenlemek”;

Kırg. MD. *möngün* “gümüş”, Moğ. *möngön* 1. “gümüş”; 2. “para”; 3. *mungu* (Moğolistan para birimi);

Kırg. MD *diñse*, Tuv. *chinze*, Moğ. *cins tar* “başlığa takılan bilya şeklindeki süs” [14; s. 191]; Esk. Moğ. *cinse*, Bur. dial. *dense* [15; s. 72]. < Çin. *din-ze*;

Moğ. *otgo* “Moğol yüksek bürokratlarının rütbe belirtmek amacıyla taktıkları kuş tüyleri”; MD *otogo* “kadın başlığı *şökülö*’nün süs parçası” olarak *diñse* ile beraber kullanıldığı görülmektedir. Burada bazı nesnelere başka bir toplum tarafından fonksiyonu değiştirilerek kabul edilmesi vakası ile karşılaşılıyor. Çin bürokrasi hiyerarşisi rütbe sembollerinden *otogo* ve *diñse*’nin Moğollarda ve yakın zamana kadar Tuvalarda benzer amaçta kullanıldığı bilinmektedir [16; s. 53]. Bu nesnenin Manas Destanı’nda bir kadın başlığı süsü olarak kullanılması, Kırgızların benzer siyasi yapı içinde olmadıklarının gösteriyor. Fakat adı geçen eşyaların değişik fonksiyonda bile olsa Orta Çağ Çin kültüründen Türk ve Moğol halklarına taşındığını, dili de yeni kavramlar, terimler ile zenginleştirdiğini söyleyebiliriz. Manas’ta geçen *otogo*, *diñse* de başka birçok süs terimi gibi Kırgızcada tarihî kelime sınıfındadır.

Moğ. *nekey* “koyun derisi”, Kırg. MD *ceke/cekey* “işlenmiş deri”; *cekesan* “ökçesine çan konulmuş çizme”, *cekey* “kıymetli kadın başlığı”, *ceke*, *cekeyboz*, *cekene* “kemer türleri”. Moğolcadan Alt. *nekey* “kürk”, Tuv. *negey* “gocuk” olarak geçen kelimenin Kırgızcaya ses değişimiyle *cekey* şeklinde geçmesi fonetik açıdan ilginç bir vakadır. Adı geçen kelimelerin hepsi de Kırgızcada arkaik katman sınıfındadır.

Moğ. *cincüü* “inci”; Kırg. MD *cincüü* “aynı”. Kelimenin Altay dili ailesinin hepsinde ve Eski Türk yazıtlarında *jençu* olarak aynı anlamda yer

alması, onun bu dillere geçen çok eski Çince (*çjençju/çinçu* “inci”) alıntı olduğunu gösteriyor. MD *inci/ cincüü*, Çağdaş Kırgızcada yerini Farsca aracılığıyla Yunancadan geçen *bermet / mervet* kelimesine bırakmıştır.

MD *shuru*, Alt., Tuva *shuru* “boncuk”, “mercan”, Moğ. *shur*, Moğ.-Yaz. *shiru*, Halh. *shuru* “mercan”. V. Ya. Vladimirtsov kelimenin Tibetçe *buy-ri* “mercan”dan Moğol dillerine, oradan doğu Türk dillerine geçtiğini belirtir [7; s. 358]. Kırgızcanın *shuru* ve *marcan* kelimelerini anlamdaş olarak kullanması, onun birçok vakada görüldüğü gibi kuzey-doğu ve kuzey-batı dil grubunun özelliklerini bir arada taşıması ile ilişkilidir.

Giysi Adları

Manas Destanı’nda geçen giysi adları üzerinde yapılan incelenmede tespit edilen 135 ismin etimolojik dağılımına göre grubun temel söz varlığını oluşturan Türkçe kelimelerden sonra ikinci sırayı % 10’luk bir oran ile Moğolca ödünçlemeler alıyor. Biz bu veriyi esas giysi türleri, giysi parçaları, süsler, takıları da hesaba katarak aldık. Burada Kırgız-Moğol paralelleri bağlamını giysi grubunun değişken ve alıntılara elverişli saydığımız “başlıklar” tematik grubu elemanları üzerinde göstermek istiyoruz.

Moğ. *malgay*, Esk. Moğ. *malaga* “şapka, börk” (genel isim), MD *malakay* “hayvan postundan yapılmış erkek şapkası”. Kelimenin Eski Moğolca ile şekil benzerliği ödünçlemenin eski zamanlarda gerçekleşmiş olabileceğine işaret ediyor, karşılaştır: Halh. *malga*, Bur. *malgay/ malgayn*. MD’de *malakay*’ın Kırgızlar tarafından giyilmediği belirtildiği gibi, düşman başlığına yönelik bir tikslenme nüansını da içeriyor.

MD. *börk* “başlık” (genel isim); Moğ. *burhu/ burh*, Halh. *bürh*, “yaz şapkası”, Kalm. *burhe-* “örtmek, kaplamak”. Kelimenin Türk kökenli olduğu görüşü başlıkların genel ismi olarak bütün Türk dillerinde geçmesi ve kökü olan *bürkö- / börü-/ bürü-* “örtmek, kapatmak” fiillerinin Eski Türkçeden beri var olmasına [7; s. 133] bağlanıyor [18, s. 258]. Moğol dillerinde de farklı “başlık” anlamlarını içererek Moğ. *bürhuul*, Halh. *bürh*, Kalm. *bürh* şeklinde yaygın olan kelimenin kökeni de Moğ. *bürəh* “örtmek, kapatmak” fiiliyle [19, s. 96] ilişkilendiriliyor. Çağdaş Kırgızcada *börk* kullanımdan düşmüş, yerini *baş kiyim* “başlık” kelime öbeğine bırakmıştır.

Esk.-Moğ. *duğulga*, Oyr.folk.*duwulho* “migfer, tulga”; Kırg. MD *tuulga*, Yak. *duagi*, Alt. ,Türk.*tulga*, Özb. *duwulga* “migfer, tulga”. Moğol dilleri uzmanı B. Ya. Vladimirtsov kelimenin Moğol kökenli olduğu görüşünü bütün Moğol dillerinde ve eski yazılarında geçmesine, Türk yazılı eserlerinde ise geçmemesine dayandırıyor [7, s. 204]. *Tuulga*’da geçen -ga ekinin de Kırgızcada verimsizliği kelimenin bir alıntı olduğunun kanıtı olarak gösteriliyor [11, s. 215].

Kırg. *kalpak* “erkeklerin keçeden dikilmiş sivri tepeli başlığı”, Alt., Kaz., Hak. “başlık”; Özb., Gag.; Anad.T. “kürk şapka”, Tat. “bayan başlığı”; Moğ. *havhag*, Moğ. Yaz. *halvang*, Kalm. *halvñ* “kızların yüksek şapkası” [20, s. 443] . Kelimenin Türk kökenli olduğunu morfolojik yapısı kanıtlamaktadır: *kap* “zar, kın, bohça” + la < *kapla*-“üzerine geçirmek, sarmak”.

Sonuç.

Araştırılan grupların kelime yapım sistemlerinde görülen benzerlikler Kırgızca ile Moğolcanın yapım ekleri arasında ortaklığın kayda değer ölçüde olduğunu göstermiştir. İsim, sıfat ve fiil, zarf ve özellikle de yansıma kelimelerde görülen benzerlikler dilin genel yapısındaki ortaklıktan söz edecek kadar yüksek düzeydedir.

Bu demektir ki Türk-Moğol paralellerinin söz varlığı düzeyinde yapılan araştırmalarının ses bilgisi ve gramer düzeyine indirgenmesi, mevcut kök ve eklerin tespitine, ses özelliklerinin tabiatını ve yayılma alanını tespit etmeye, dolayısıyla ortaklığın genetik birlikten mi, yoksa alıntılardan mı kaynaklandığını gösterecektir. Ayrıca Kırgız kelimelerinin Moğol diyalektlerinde görülen ses değişiklikleri ve Moğol yazı dili verileri ile de kıyaslanmasının Kırgızcaya giren Moğol kelimelerinin tahminî tarihlerinin ve temas alanlarının belirlenmesinde büyük önemi olacaktır.

Kaynaklar:

1. Radloff W. *Die jakutische Sprache in ihrem Verhältnisse zu den Türksprachen // Zap. Akad. nauk. 1908. T. VIII. №7.*
2. Katanov N. F. *Opit issledovaniya uryanhayskogo yazıka s ukazaniyem glavniñ podstvennih otnoşeniy ego k drugim yazıkam tyurkskogo kornya. – Kazan, 1903.*
3. Kaluzynski St. *Mongolische Elemente in der Jakutischen Sprache. – Warszawa, 1961.*
4. Böhtlingk O. *Ueber die Sprache der Jakuten. – St.-Pb., 1851.*
5. Doerfer G. *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen. – Wiesbaden, 1963.*
6. Rona-Taş A. *Obşçee naslediye ili zaimstvovaniya? (K probleme rodstva altayskih yazıkov) // Voprosi*

yazıkoznaniya № 2, 1974.

7. Vladimirtsov B. Ya. *Sravnitel'naya grammatika mongol'skogo pis'mennogo yazıka i halhasskogo nareçiya. Vvedeniye i fonetika. – L.,İzd. Leningr. 1929.*
8. Tatarintsev B. İ. *Mongol'skoye yazıkovoye vliyaniye na tuvinskuyu leksiku. – Kızıl, 1976.*
9. Rassadin V. İ. *Mongolo-buryatskiye zaimstvovaniya v sibirskih tyurkskih yazıkah. – M., 1980.*
10. Antonov N. K. *Materialı po istoričeskoj leksike yakutskogo yazıka. – Yakutsk, 1971.*
11. Yunusaliyev B. M. *Kırgızskaya leksikologiya (Razvitiye kornevih slov). Ch. 1. – Frunze, 1959.*
12. Sıdıkov S. *Tyurko-mongol'skiye paralleli // İstoçniki formirovaniya tyurkskih yazıkov Sredney Azii i Yujnoy Sibiri. – Frunze, 1966.*
13. Jumakunova G. *Bitovaya leksika eposa “Manas” v sravnitel'no-istoričeskom osveshenii. – Bişkek, 2006.*
14. Jumakunova G. *Kırgızsko-mongol'skiye leksişeskiye sootvetstviya v epose “Manas” (Na materiyale naimenovaniy odejdi) // Tyurkologiya-88. Tezisi dokl. i soobş. V.Vsesoyuznoy Tyurkologičeskoj konferentsii. – Frunze: İlim, 1988, s. 621-623.*
15. Bertagayev T. A. *K issledovaniyu leksiki mongol'skih yazıkov. Opit sravnitel'no-statisticheskogo issledovaniya leksiki buryatskih govorov. – Ulan-Ude, 1961.*
14. Budayev Ts. B. *Leksika buryatskih dialektov v sravnitel'no-istoričeskom osveşenii.– Novosibirsk, 1978.*
16. Grebnev L. V. *Tuvinskiy geroicheskiy epos. Opit istoriko-etnografişeskogo analiza. – M., 1960.*
17. *Drevnetyurkskiy slovar'. – L.,1968.*
18. Sevortyan E. V. *Etimologişeskiy slovar' tyurkskih yazıkov. – M., 1974.*
19. *Mongol oros töl. – Moskva, 1957.*
20. *Todayeva V. H. Opit lingvistişeskogo issledovaniya eposa “Cangar”. – M., 1976.*

Kısaltmalar:

- Alt.-Altayca
- Ar.-Arapça
- Bur.-Buryatça
- Çin.-Çince
- Esk.Moğ.-Eski Moğolca
- Fars.-Frasça
- Halh.-Halha Moğolca
- Kalm.-Kalmukça
- Kırg. -Kırgızca
- MD -Manas Destanı'nın dilinde
- Moğ. - Moğolca
- Moğ.-Yaz.- Moğol yazı dilinde
- Oyr.Folk. –Oyrat folklorunda
- Özb.-Özbekçe
- Tuv. -Tuvaca